

8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28 грудня 2014 року № 71 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/71-19>.

9. Про затвердження Державного класифікатора будівель та споруд ДК 018-2000 : Наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 17 серпня 2000 року № 507 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main>.

УДК 342.9

АКТИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

ACTS OF UKRAINE'S PRESIDENT AS SOURCES OF ADMINISTRATIVE LAW

Решота В.В.,

к.н.держ.упр., доцент,

доцент кафедри адміністративного та фінансового права

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню актів Президента України у системі джерел адміністративного права. Проаналізовано акти глави держави, виділено їх основні ознаки та запропоновано критерії для їх класифікації. Зроблено висновок щодо приналежності конкретних актів Президента України до джерел адміністративного права.

Ключові слова: Президент України, акти, джерела адміністративного права, укази, розпорядження.

Статья посвящена исследованию актов Президента Украины в системе источников административного права. Проанализированы акты главы государства, выделены их основные признаки и предложены критерии для их классификации. Сделан вывод о принадлежности конкретных актов Президента Украины к источникам административного права.

Ключевые слова: Президент Украины, акты, источники административного права, указы, распоряжения.

The article is devoted to the study of the acts of the President of Ukraine in the system of sources of administrative law. The acts of the head of state are analyzed, their main features are highlighted and the criteria for their classification are proposed.

It is highlighted that the President of Ukraine issues decrees and directives mandatory for the execution on the territory of Ukraine on the basis and in pursuance of the Constitution and laws of Ukraine. Other acts of the President of Ukraine are also analyzed in the article. It is concluded that they cannot be regarded as sources of administrative law as they do not contain norms of administrative law and therefore are not obligatory for all subjects of law. The main role among all acts of the President of Ukraine play presidential decrees as they contain legal norms and regulate social relationships. Although there are provided some examples of Presidential directives which provide obligatory legal provision and thus should be concerned as sources of administrative law.

It is proposed classification of all kinds of acts of Ukraine's President by different criteria. Some examples of judicial application of acts of Ukraine's President as sources of administrative law are provided. It is concluded the importance of decrees as main sources of administrative law, their impact on organization and functioning of public administration in Ukraine and other issues which are subject of administrative law of Ukraine.

Key words: President of Ukraine, acts, sources of administrative law, decrees, directives.

Серед джерел адміністративного права особливе місце займають акти глави держави – Президента України. Президент України за конституційно-правовим статусом, визначеним у Конституції України, є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102). Особливий характер повноважень Президента України, особливо у сфері взаємодії з виконавчою владою, залежить від форми державного правління України, що впливає з положень Конституції. Україна декілька разів змінювала форму державного правління аж до відновлення парламентсько-президентської республіки у 2014 р. Від цього залежав зміст та обсяг повноважень Президента України, у т. ч. й у сфері взаємодії з виконавчою гілкою державної влади та повноважень щодо формування уряду зокрема.

Питанням дослідження актів Президента як джерел права та адміністративного права зокрема присвятили свої праці такі вчені, як: Я. Берназюк, Р. Капінус, С. Мойсак, П. Музиченко, Н. Рибалка, В. Федоренко, В. Цоклан, В. Шатіло та ін.

Метою статті є дослідження правової природи актів Президента України як джерел адміністративного права, виокремлення їх ознак та видів.

Президент України, згідно з ч. 3 ст. 106 Конституції України, на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Саме за допомогою

цих актів Президент України реалізує свої повноваження, закріплені у Конституції.

Дискусійним, на нашу думку, є визначення актів Президента України, запропоноване Н. Рибалкою, під якими вона розуміє підзаконні, обов'язкові до виконання на території держави адміністративно-правові норми, які є проміжними між законами, постановами і розпорядженнями уряду, за юридичною силою щодо законів вони є вторинними, а за умов відсутності законів можуть мати значення первинних нормативних документів [1, с. 11]. При цьому варто зауважити, що не всі акти Президента України будуть містити правові норми, наприклад, розпорядженням організаційного характеру будуть мати характер індивідуальних адміністративних актів (актів індивідуальної дії), а відтак загальнообов'язковими не будуть. Крім того, первинність актів Президента України за відсутності законодавчого регулювання є також дещо умовною, адже у будь-якому випадку Президент України видає укази і розпорядження на виконання Конституції і законів України, тому він не може вийти за межі своїх повноважень і врегулювати питання, що можуть бути визначені законами України. А всі неконституційні чи незаконні акти можуть бути скасованими Конституційним Судом України з приводу їх неконституційності або Вищим адміністративним судом України (після завершення реформування судової системи – Верховним Судом України) з приводу їх незаконності.

Усі акти Президента України як джерела адміністративного права можна класифікувати за декількома критеріями:

1. За юридичною формою виразу: укази; розпорядження; доручення; накази і директиви; послання.

Водночас не всі такі акти є нормативними і відтак виступатимуть джерелами адміністративного права. Важливо зробити їх комплексний аналіз з метою визначення, які з цих актів можуть містити адміністративно-правові приписи. Поряд із цим серед усіх актів Президента України найважливіше та нормативне значення мають укази і розпорядження. Водночас до джерел адміністративного права відносимо, насамперед, укази Президента, оскільки розпорядження переважно стосуються організаційно-розпорядчих питань і часто мають ознаки індивідуальних актів або персональних доручень. Проте є і винятки, наприклад, Розпорядження Президента України «Про затвердження положення про дипломатичне представництво України за кордоном» від 22 жовтня 1992 р. № 166/92-рп. Цим Розпорядженням введено в дію відповідне Положення, що визначає статус, завдання та функції дипломатичного представництва України за кордоном.

Розмежування питань, з приводу яких мають прийматись укази та розпорядження, врегульовано у Положенні про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України, затвердженому Указом Президента України від 15 листопада 2006 р. № 970/2006 [2]. У цьому Положенні визначено перелік питань, з яких ухвалюються укази та розпорядження Президента України.

Необхідно зауважити, що вищезгадане Положення частково не відповідає Конституції та законам України, зокрема щодо припинення повноважень членів Вищої ради юстиції, яка тепер має назву «Вища рада правосуддя»; порядку утворення та ліквідації судів, що на підставі Закону України «Про судоустрій та статус суддів» не відноситься тепер до повноважень Президента України; врегулювання питання надання доручень Кабінету Міністрів України.

З приводу доручень Президента України, як ще одного різновиду його актів, необхідно зауважити, що чинне законодавство не передбачає повноважень Президента України видавати доручення уряду чи іншим органам, посадовим особам держави. Хоча практика ухвалення таких доручень певний час існувала, наприклад, доручення Президента України «Щодо заборони та протидії діяльності організованих злочинних угруповань з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом» [3]. Хоча такі акти не мають юридичної сили і не можуть бути джерелами права, проте очевидно виходять за межі повноважень, встановлених Конституцією України. При цьому спроба легалізувати такі доручення була зроблена у Положенні про контроль за виконанням указів, розпоряджень і доручень Президента України, затвердженому Указом Президента України від 19 лютого 2002 р. № 155 (в редакції Указу від 26 липня 2005 р. № 1132/2005), з назви якого випливає ще один вид актів Президента України – доручення. Проте, як зазначив Конституційний Суд України у Рішенні від 10 квітня 2003 р. у справі про гарантії діяльності народного депутата № 7-рп/2003, відповідно до Конституції України, повноваження Президента України вичерпно визначені Конституцією України, а це унеможливує прийняття законів, які встановлювали б інші його повноваження (права та обов'язки) [4]. Отже, можемо зробити висновок, що таке Положення суперечить Конституції України, яка встановлює виключний перелік повноважень Президента і види його актів. Тобто жодними законами чи тим більше підзаконними нормативно-правовими актами не можуть розширюватись повноваження Президента України, ніж як це зазначено у Конституції України.

Варто також звернути увагу, що не всі укази Президента України матимуть характер нормативних актів і виступатимуть джерелами адміністративного права. Адже, як зазначалося, деякі акти індивідуальної дії ненормативного характеру видаються у формі указів. Наприклад, Указ Президента України «Про увільнення від виконання

обов'язків члена Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська Комісія) та його заступників» від 16 березня 2017 р. № 64/2017, Указ Президента України «Про присудження Національної премії України імені Тараса Шевченка» від 06 березня 2017 р. № 55/2017, Указ Президента України «Про присвоєння спеціального звання» від 16 січня 2017 р. № 6/2017, Указ Президента України «Про призначення М. Степанова головою Одеської обласної державної адміністрації» від 12 січня 2017 р. та ін. Такі укази мають індивідуальний характер і джерелами адміністративного права виступати не можуть.

Щодо розпоряджень Президента України, то, відповідно до вищезгаданого Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України, вони ухвалюються щодо: надання доручень; рекомендацій щодо здійснення заходів; розгляду, вирішення питань про підтримку Президентом України культурно-мистецьких та інших заходів (крім рішень, які згідно з п. 3 Положення оформляються указами); проведення переговорів; підписання міжнародних договорів України; надання повноважень на ведення переговорів, на підписання міжнародних договорів України, відповідних директив делегації чи представників України; оперативні, організаційні і кадрові питання (крім рішень, які згідно з п. 3 Положення оформляються указами); призначення на посади та звільнення з посад помічників, референтів Президента України; внесення змін до розпоряджень Президента України; визнання такими, що втратили чинність, розпоряджень Президента України; винесення на обговорення громадськості проектів законів, які передбачаються для внесення Президентом України на розгляд Верховної Ради України, проектів актів Президента України. Отже, загалом такі розпорядження не містять загальнообов'язкових правил поведінки, а, отже, і не можуть бути джерелами адміністративного права, крім винятків.

Звідси видається дискусійною позиція Р. Капінуса з приводу того, що розпорядження Президента України мають завжди індивідуальний характер. Чітке розмежування актів на нормативні та індивідуальні є доволі умовним [5, с. 106]. Із цим важко погодитися, адже деякі розпорядження мають нормативний характер, наприклад, Розпорядження Президента України «Про затвердження положення про дипломатичне представництво України за кордоном» від 22 жовтня 1992 р. № 166/92-рп, Розпорядження Президента України «Про порядок проведення експертизи і підготовки на підпис Президентів України законів України» від 30 травня 1997 р. № 221/97-рп. Крім того, значення поділу актів на нормативні та індивідуальні є надзвичайно важливим. Акти індивідуальної дії поширюють свою дію на конкретних персоніфікованих суб'єктів, у той час як нормативні акти стосуються невизначеного кола суб'єктів. Від цього залежить і можливість та порядок оскарження таких актів у порядку адміністративного судочинства. Індивідуальні акти не можуть виступати, на нашу думку, джерелами права, оскільки не містять загальнообов'язкової норми права, не змінюють і не скасовують її. Вищий адміністративний суд України з цього приводу зазначив в ухвалі від 24 липня 2009 р., що для віднесення акту до категорії нормативно-правових необхідно співпадання водночас сукупності ознак, таких як: поширення на всю територію України, зміст норм права, неодноразове застосування, поширення дії акту на невизначене коло осіб [6]. Отже, це має важливе значення і для правозастосовчої діяльності зокрема.

У науковій літературі згадуються також інші акти Президента України, про які не зазначено у Конституції України. Мова йде про накази і директиви, що ухвалюються відповідно до ст. 6 Закону України «Про оборону України» [7]. Так, відповідно до цієї статті як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Президент України видає накази і директиви з питань оборони. При цьому вважає-

мо, що такі директиви і накази слід вважати актами саме Головнокомандувача Збройних Сил України, яким є Президент України відповідно до Конституції України, а не Президента як глави держави.

В. Цоклан та В. Федоренко виокремлюють ще один вид актів Президента України, до якого, на їх думку, належать послання до народу, щорічні і позачергові послання до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, які вони відносять до специфічних актів Президента України, які слід віднести до джерел конституційного права [8, с. 139]. З цього приводу М. Савенко, суддя Конституційного Суду України, у своїй окремій думці на Рішення у справі щодо права вето на закон про внесення змін до Конституції України зазначає, що практика діяльності Президента України свідчить, що він здійснює свої повноваження не тільки у формі указів і розпоряджень. Так, Президент України звертається з посланнями до народу або до Верховної Ради України, укладає міжнародні договори України тощо (п.п. 2, 3 ч. 1 ст. 106 Конституції України) [9]. Проте вважаємо, що у цьому випадку мова йде про повноваження щодо звернення з посланням, а не про конкретні акти Президента України. Такі послання носять політичний, програмний характер, визначають пріоритети та стратегію політики Президента, оцінку його діяльності, проте не можуть відноситись до джерел адміністративного права, оскільки не відображають норм права.

Погоджуємось з Я. Берназюком, який зазначає, що, хоча послання і не є нормативно-правовим актом, воно повинно виступати основою для прийняття законодавчих та підзаконних актів і називає такі послання документами [10, с. 65-67]. Дійсно, такі послання не можемо визнавати нормативними актами, а відтак і джерелами адміністративного права чи будь-якої іншої галузі права, вони мають політичне значення програмного документа, проте не містять норм права.

2. Залежно від необхідності скріплення підписами (контрасигнації) актів Президента іншими державними органами чи посадовими особами: акти безпосередньої правотворчої діяльності; акти опосередкованої правотворчості.

Так, документальним виразом безпосередньої правотворчої діяльності президента є нормативний акт, який оприлюднюється і набуває чинності згідно із законодавством без додаткових процедур узгодження. Натомість опосередкованими вважаються нормативні акти президента, що підлягають контрасигнації прем'єр-міністром, а також відповідальними міністрами [11, с. 10]. Так, ч. 4 ст. 106 Конституції України передбачає, що акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених п.п. 5, 18, 21 цієї статті, а саме щодо призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймання вірчих і відкличних грамот дипломатичних представників іноземних держав; очолення Ради національної безпеки і оборони України; прийняття рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України, скріплюють підписами Прем'єр-міністра України і міністр, відповідальний за акт та його виконання. Поряд із цим варто погодитись з тим, що контрасигнація і скріплення підписом не є тотожними. Поділяємо думку, що головною відмінністю скріплення підписом від контрасигнації акта є те, що перше не передбачає набуття чинності акта, а є лише технічною процедурою, здійснюваною задля визначення особи, відповідальної за його виконання [12, с. 289]. Отже, чинність акта не пов'язана зі скріпленням підписом прем'єр-міністра чи відповідального міністра, адже не передбачено можли-

вості відмови скріпити підписом такий акт та інші негативні наслідки для набрання ним чинності.

3. За сферами, в яких увалені акти, з метою реалізації повноважень Президента України: національна безпека і оборона; формування та призначення посадових осіб органів державної виконавчої влади та інших органів держави; зовнішні відносини України; законотворчість.

4. За строком дії актів Президента України: постійні (прийняті на невизначений строк); тимчасові (акти, прийняті на певний визначений ними період часу або до настання певної обставини, наприклад, Указ Президента України «Про продовження строку дії Указу Президента України від 1 липня 1993 року № 240» від 06 квітня 1999 р., яким продовжено дію Указу Президента України від 01 липня 1993 р. № 240 «Про інвестування будівництва та придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей» на строк до 31 грудня 2002 р.); надзвичайні, які є різновидом тимчасових актів, приймаються на особливий період надзвичайного, воєнного стану чи надзвичайної екологічної ситуації тощо. Наприклад, Указ Президента України «Про оголошення окремих територій Вінницької, Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької областей зонами надзвичайної екологічної ситуації» від 28 липня 2008 р. № 682/2008, яким оголошено окремі території зонами надзвичайної екологічної ситуації.

5. За дією актів Президента України у просторі: загальнодержавні, що поширюють дію на всю територію України (наприклад, Указ Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 р. № 810/98); акти, що спрямовані на врегулювання відносин у межах окремих місцевостей території України (наприклад, Указ Президента України «Про оголошення окремих територій Вінницької, Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької областей зонами надзвичайної екологічної ситуації» від 28 липня 2008 р. № 682/2008); екстериторіальні, що мають дію й за межами території України (наприклад, Указ Президента України «Про невідкладну евакуацію громадян України з території Федеративної Демократичної Республіки Непал» від 27 квітня 2015 р. № 244/2015; Розпорядження Президента України «Про затвердження положення про дипломатичне представництво України за кордоном» від 22 жовтня 1992 р. № 166/92-пр).

Дискусійною є пропозиція Р. Капінуса щодо класифікації всіх актів Президента України на звичайні та такі, що мають (мали) силу закону [5, с. 87]. Це пов'язано зі змістом п. 4 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, відповідно до якого Президент України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України мав право видавати схвалені Кабінетом Міністрів України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України укази з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України в порядку, встановленому ст. 93 Конституції України. Такий указ Президента України вступав у дію, якщо протягом тридцяти календарних днів з дня подання законопроекту (за винятком днів міжсесійного періоду) Верховна Рада України не приймала закон або не відхилила поданий законопроект більшістю від її конституційного складу, і діяв до набрання чинності законом, прийнятим Верховною Радою України з цих питань. З 28 червня 1999 р. Президент України втратив такі повноваження. Отже, дискусійність запропонованої класифікації Р. Капінуса полягає у тому, що таку особливість мали не всі акти Президента України, а лише укази. Крім того, вважаємо, що такі укази Президента не мали силу закону і за юридичною силою їх не можна прирівняти навіть до декретів Кабінету Міністрів України, які видавались у сфері законодавчого регу-

лювання, змінювались і скасовувались законами України. Такі укази з економічних питань ухвалювалися з метою заповнення законодавчих прогалів, проте аж ніяк не мали силу закону і діяли до моменту набуття відповідними законами чинності. Перехідні положення Конституції України не встановлювали пріоритет чи особливу природу таких указів щодо інших указів Президента України чи інших підзаконних нормативно-правових актів. Як приклад, можна навести Указ Президента України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та спеціальну економічну зону «Порт Крим» в Автономній Республіці Крим» від 27 червня 1999 р. № 740/99, дія якого припинена у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та спеціальну економічну зону «Порт Крим» в Автономній Республіці Крим» від 21 грудня 2000 р. Отже, такі укази Президента України мали на меті виявити сферу відносин, де необхідне було законодавче врегулювання і діяли як акти Президента до моменту законодавчого врегулювання відповідних суспільних відносин. Відтак можемо погодитись із твердженням, що «права видавати акти, що мають силу закону, Президент України не має ані в порядку делегованого законодавства, ані навіть за надзвичайних умов» [7, с. 108].

Таке помилкове трактування юридичної природи указів Президента зустрічаємо і в судовій практиці. Так, до Сумського окружного адміністративного суду надійшла адміністративна справа за позовом ТОВ «Ланатекс» до Управління Пенсійного фонду України в Зарічному районі м. Суми про визнання нечинним рішення про застосування

фінансових санкцій. Позивач у цій справі обґрунтовував позовні вимоги, стверджуючи, що Указ Президента України має силу закону, не скасований, тому підприємство не зобов'язане сплачувати збір на пенсійне страхування окремо, а сплачувало в складі єдиного податку. Однак суд обґрунтовано відмовив у задоволенні цього позову, вважаючи, що Указ Президента України від 03 липня 1998 р. № 727/98 «Про спрощену систему оподаткування» щодо звільнення суб'єктів малого підприємництва, які сплачують єдиний податок, від збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, суперечить вимогам Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і застосуванню не підлягає. Проте порядок із цим суд робить суперечливий висновок, що Закон було видано пізніше і, відповідно до правил дії закону в часі, застосуванню підлягає нормативний акт, який прийнято пізніше [13]. Однак таке твердження може застосовуватись до актів однакової юридичної сили, проте прийнятий пізніше підзаконний нормативно-правовий акт не може замінити собою закон. Це ще раз підкреслює необхідність ухвалення закону щодо нормативно-правових актів чи джерел права загалом, який би на нормативному рівні встановив співвідношення різних джерел права та правила їх застосування.

Отже, акти Президента України мають важливе значення у врегулюванні адміністративно-правових відносин, виступають важливими джерелами адміністративного права навіть в умовах зменшення впливу Президента України на формування та діяльність Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рибалка Н. О. Адміністративно-правові аспекти діяльності Президента України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Н. О. Рибалка ; Академія управління МВС. – К., 2009. – 18 с.
2. Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України : Указ Президента України від 15 листопада 2006 року № 970/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/970/2006>.
3. Щодо запобігання та протидії діяльності організованих злочинних угруповань з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом : Доручення Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/documents/317.html>.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 17, частини другої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про гарантії діяльності народного депутата України) від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-03>.
5. Капінус Р. Ю. Акти глав держав як джерела адміністративного права / Р. Ю. Капінус. – Київ : Юрид. думка, 2016. – 179 с.
6. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 24 липня 2009 року у справі К-41004/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10480171>.
7. Шатіло В. Нормотворча діяльність глави держави у контексті реалізації державної влади / В. Шатіло // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Вип. 92. – С. 104–109.
8. Цоклан В. І. Система сучасних джерел конституційного права : монографія / В. І. Цоклан, В. Л. Федоренко ; за ред. В. Л. Федоренка. – К. : Ліра, 2009. – 400 с.
9. Окрема думка судді Конституційного Суду України Савенка М. Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 73 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) здійсненого Президентом України права вето стосовно прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» та пропозицій до нього (справа щодо права вето на закон про внесення змін до Конституції України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-03>.
10. Берназюк Я. О. Послання Президента України до народу та до Верховної Ради України як офіційні документи (акти) глави держави / Я. О. Берназюк // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 63–68.
11. Мазур Д. В. Акти правотворчості Президента в республіках зі змішаною формою правління (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д. В. Мазур ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2007. – 20 с.
12. Джерела конституційного права України : [монографія] / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; [Ю. С. Шемчушенко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2010. – 709 с.
13. Постанова Сумського окружного адміністративного суду від 15 березня 2010 року у справі № 2а-134/10/1870 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8760869>.